

Focusgroepen IenW Tekst 'Water en bodem sturend'

Rapport van kwalitatief onderzoek

Ministerie van Infrastructuur en Waterstaat
Directie Communicatie

MARE

Kenmerk IenW: 31174739
Projectnummer MARE: 2022170

27 september 2022

Inhoudsopgave

Achtergrond	3
Samenvattende conclusie	5
Resultaten	7
1. <i>Onderwerpen over Nederland die de deelnemers bezighouden</i>	7
2. <i>Beoordeling tekst in grote lijnen</i>	9
3. <i>Beoordeling tekst in detail (per alinea)</i>	15
Bijlage 1 – Extra citaten	24
Bijlage 2 - Onderzoeksverantwoording	26

MARE voert onderzoek uit binnen het kader van ISO 20252:2019 (kwaliteit onderzoek) en ISO 27001:2017 (data security). MARE conformeert zich tevens aan de richtlijnen van brancheorganisatie MOA wat betreft persoonsgegevens. Daarnaast voldoet MARE aan de overheidsnorm BIO (Baseline Informatiebeveiliging Overheid).

Disclaimer

Kwalitatief onderzoek is verkennend en inventariserend van aard. Uitkomsten van dergelijk onderzoek moeten dan ook in de eerste plaats worden gezien als indicatief en hypothesevormend en niet als (cijfermatig bewezen) feiten. Omwille van de leesbaarheid wordt in deze rapportage van de stellende vorm gebruik gemaakt.

Achtergrond

Vanuit het programma ‘Water en bodem sturend’ van het ministerie van Infrastructuur en Waterstaat (hierna: IenW) is een tekst ontwikkeld. In deze tekst staat het volgende centraal: “Tot nu toe zorgden we dat de natuur zich aanpaste aan hoe we wonen, werken en leven. Maar de tijd waarin we land en water volledig naar onze hand konden zetten, is voorbij. Daarom worden ‘water en bodem sturend’. Dat betekent dat de inrichting van Nederland wordt aangepast aan het bodem- en watersysteem en aan de beschikbaarheid van water”.

IenW wenste deze tekst in een kwalitatief onderzoek te testen op haar communicatieve werking. De tekst bestond uit één pagina (één A4'tje) verdeeld over zeven alinea's. Een kwalitatief onderzoek bestaat uit gesprekken met een klein aantal mensen (lees hier meer over op de volgende pagina onder ‘Let op’).

Onderzoeksbureau MARE voerde het onderzoek uit. Deelnemers aan dit onderzoek waren inwoners van Nederland (officieel: ‘algemeen Nederlands publiek’). Dit document geeft de resultaten van het onderzoek weer.

Onderzoeksdoelstelling

Doel van het onderzoek was inzicht krijgen in hoe de tekst overkomt bij de doelgroep en wat de doelgroep als boodschap uit de tekst haalt. Iets meer specifiek is het doel om het volgende duidelijk te krijgen:

- In hoeverre is de tekst te begrijpen en te volgen: begrijpt men de taal, de boodschap zelf en hoe deze tot stand is gekomen;
- Welke eventuele (noodzakelijke) aanpassingen zijn er nodig van de teksten (inclusief zin- en woordniveau) om deze zo goed mogelijk te laten aansluiten bij de deelnemers.

Ook moest het onderzoek duidelijk maken wat men al van het onderwerp weet en hoe het dagelijks leven eruitziet van de doelgroep, omdat dit (ook) bepaalt hoe men de tekst beoordeelt. Dat betekent:

- Wat weet men al van het onderwerp (water en bodem), hoe betrokken is men bij het onderwerp en hoe is dit eventueel terug te zien in het gedrag (dagelijks leven).
- Mensen van IenW die ermee te maken hebben, inzicht (beeld en geluid) geven bij de manier waarop men over dit onderwerp spreekt.

De uitleg van het onderzoek (hoe het onderzoek is uitgevoerd), is opgenomen in de bijlage van dit rapport. Hier is onder andere te lezen wanneer het onderzoek is uitgevoerd, wat de samenstelling was van de deelnemers aan het onderzoek en hoe het onderzoek is uitgevoerd.

Let op

Dit onderzoek is wat wij noemen een kwalitatief onderzoek. Dit betekent dat er met een klein aantal mensen gesprekken zijn gevoerd. Het doel van deze gesprekken is in kaart brengen hoe er tegen de tekst 'Water en bodem sturend' van IenW aangekeken wordt. De resultaten geven dus een inkijk in hoe mensen denken over deze tekst, zoals: hoe duidelijk vinden ze de tekst geschreven? Welke boodschap halen ze uit de tekst? Hoe denken ze zelf over dit onderwerp en wat 'doen' ze er al dan niet mee in hun dagelijks leven? De resultaten van dit onderzoek zijn daarom geen harde feiten, maar geven wel een richting aan. De resultaten zijn dus niet met cijfers bewezen bevindingen onder een grote groep mensen. Wel wordt voor de leesbaarheid van dit rapport vaak de stellende vorm gebruikt.

Leeswijzer

De tekst bestaat uit één pagina (één A4'tje) welke is opgedeeld in zeven alinea's. De tekst is in één keer in zijn geheel aan de deelnemers laten zien. Vervolgens is het algemene gevoel en oordeel over de gehele tekst in de groep besproken. Daarna is de tekst per alinea en binnen de alinea per zin, met elkaar doorgesproken.

Voordat de deelnemers de tekst kregen te zien, was er eerst een ronde waarin de deelnemers zichzelf voorstelden en vertelden welke thema's hen op dit moment op de een of andere manier bezighouden als ze aan Nederland denken.

Samenvattende conclusie

De tekst wordt vooral gelezen als een belangrijke/ zorgelijke/ dringende boodschap: het klimaat/ milieu/ de natuur – en dan vooral het water – daar gaat het niet goed mee. De grenzen zijn bereikt. En dus moeten we nu in actie komen. Anders gaat het mis (meer droogte, meer overstromingen, geen/ minder drinkwater, etc.). Dus het moet anders met ‘het water’, zoals zuiniger zijn met water, niet meer overal bouwen, de dijken sterker maken, etc.

De boodschap van de tekst zoals de deelnemers die uitleggen, is volgens hen belangrijk en ‘waar’. Het is voor de deelnemers een belangrijke boodschap voor alle mensen die in Nederland wonen, maar ook voor hen persoonlijk. Maar het is vrijwel nooit een nieuwe boodschap. Sterker nog, het is het bekende (oude) verhaal dat het niet goed gaat met het klimaat/ natuur/ etc. en dat het echt misgaat als we nu niets doen. Een duidelijke, niet mis te verstane boodschap bovendien. Dit alles leidt soms tot gevoelens van irritatie en vermoeidheid: daar gaan we weer. Dat wordt nog eens extra gevoeld door het volgende gevoel: de tekst benoemt vooral het (bekende) probleem en spreekt (politiek correcte) plannen uit, zoals dat het anders moet en we in actie moeten komen. Maar de tekst laat volgens de lezer te weinig zien hoe de plannen uitgevoerd gaan worden (handen uit de mouwen, oplossingen).

De tekst doet de lezer vaak denken aan onderwerpen op persoonlijk niveau. Zoals over de (toekomstige) omgang met water (minder lang douchen, minder vaak de tuin sproeien, etc.), met als maximale gevolg dat voldoende en goed drinkwater in Nederland straks misschien niet meer vanzelfsprekend is. Daarnaast denkt men aan droogte en overstromingen, dus aan te weinig of juist te veel water. Dit zijn in het dagelijks leven vaak ook al zaken die de gemoederen bezighouden (naast thema’s als het woningtekort, de inflatie, de oorlog en de tweedeling in de samenleving). Maar de tekst zet de lezer veel minder op het spoor van de grote gevolgen voor ‘het land’, namelijk dat de ruimtelijke inrichting van Nederland anders moet (dat deze zich moet laten sturen door water en bodem). Vaak pas in tweede instantie – na flink doorvragen op de tekst – beseft men dat wel.

Dat de tekst net zo goed ook over ‘bodem’ gaat, haalt men er op het eerste gezicht minder goed uit. Men denkt vooral hoe Nederland en haar inwoners nu of in de toekomst omgaan met water. Dat er ook iets niet goed gaat met de bodem, dat besef is er meestal wel. Maar wat er precies met de bodem aan de hand is, wat precies de relatie met water is en wat er dan anders moet met de bodem, daar staat men minder bij stil. Hoewel men beseft dat de tekst diverse gedeeltes over de bodem bevat, kan men zich hier minder goed iets bij voorstellen (en worden minder goed begrepen) dan die over water.

In het kort, voorgaande punten betekenen dat het belangrijkste onderdeel van de tekst – ‘Water en bodem sturend’ – maar voor een klein deel wordt opgepakt door de lezer. De tekst wordt dus niet helemaal begrepen.

- Dat er iets met water is en dat we daar anders mee moeten omgaan, is duidelijk.

- Wat er precies met de bodem aan de hand is en dat deze net zo belangrijk is als water, is minder duidelijk (en minder goed te begrijpen).
- Wat 'sturend' precies is, is vaag. Dit woord verdient meer uitleg of vervanging door een ander woord.
- Dat het 'de ruimtelijke inrichting van Nederland' is die zich moet laten sturen (door bodem en water), komt onvoldoende naar voren. Overigens is het begrip 'ruimtelijke inrichting' zelf, wel duidelijk.

Tot slot willen we lenW nog de volgende punten meegeven om over na te denken:

- Misschien ligt er in de tekst nu te veel nadruk op water en te weinig op bodem (en daarmee ook op de invloed die water en bodem op elkaar hebben). Denk na om hier in de tekst wel of niet wat meer balans in aan te brengen. Of in ieder geval lijkt de bodem(problematiek) meer uitleg te verdienen omdat er over water al meer bekend is. Want, Nederland is een waterland. Dat weet de lezer al en wordt bovendien letterlijk gezegd in de tekst. Misschien moet duidelijker worden dat Nederland ook een 'bodemland' is en wat dit betekent. Mogelijk kan dit er ook voor zorgen dat er meer nieuwe informatie voor de lezer in de tekst staat (dus minder het 'oude/ bekende verhaal' over water).
- Denk erover na om meer aandacht te geven aan 'de ruimtelijke inrichting van Nederland'. Dus dat we ons op dit 'hogere' niveau moeten gaan aanpassen aan bodem en water. Dit kan er ook bij helpen dat de tekst wat minder gedachten laat oproepen die op het persoonlijke, dagelijks leven niveau zitten (zoals korter douchen).
- Bekijk in hoeverre het mogelijk is om in de tekst minder onderwerpen ter sprake te brengen. De genoemde voorbeelden in de tekst vragen namelijk veel uitleg en roepen ook weer extra vragen op. Beperken van onderwerpen kan helpen om de kern van de tekst (water en bodem sturend voor de ruimtelijke inrichting van Nederland) beter naar voor te laten komen. Meer aandacht voor deze kern is ook zeer belangrijk om de lezer het gevoel te geven dat de tekst wel degelijk de 'volgende stap' communiceert, dus: een tekst die een plan om in actie te komen laat zien en niet vooral bestaat uit mooie woorden. Want, de ruimtelijke inrichting laten sturen door water en bodem in plaats van andersom, is een zeer grote verandering. Alleen dat wordt nu onvoldoende uit de tekst afgeleid.
- Hoewel het volgende niet direct uit het onderzoek naar voren is gekomen en/ of bewezen is, kunnen we tot slot nog wel een vraag opwerpen. Dat men die zeer grote verandering onvoldoende uit de tekst haalt, komt dat misschien ook doordat men toch nog te veel vertrouwen heeft in de maakbaarheid van Nederland? Zelfs in tijden van klimaatverandering en uitgeputte waters en bodems. Want Nederland heeft toch in haar geschiedenis bewezen slim te kunnen omgaan met water? Waarom zou dat nu niet meer kunnen? Misschien moet die vraag nog duidelijker beantwoord worden. Dus dat innovaties niet kunnen voorkomen dat water en bodem sturend moeten worden voor de ruimtelijke inrichting van Nederland.

Resultaten

1. Onderwerpen over Nederland die de deelnemers bezighouden

We stelden de deelnemers de volgende openingsvragen: ‘Aan welke onderwerpen moet je nu denken als je denkt aan Nederland? Welke onderwerpen houden je op de een of andere manier bezig?’

De onderwerpen die het vaakst spontaan genoemd worden zijn de *stijgende prijzen* zoals die van energie (*de energiecrisis*), en de krapte op de *woningmarkt* (*huisvesting*). Kortom, het dagelijks leven wordt duurder en het vinden van een (betaalbare) woning wordt steeds moeilijker. Dit zijn onderwerpen die vooral opvallen en waarover men zich (enige) zorgen kan maken.

Ook duikt *het klimaat, de klimaatverandering, de natuur of het weer* regelmatig op. Meer concreet noemt men dan *droogte, stikstof, CO₂, duurzaamheid* en *de boeren*. Maar vooral lijkt men te denken aan de problemen met en de veranderingen in het klimaat/ de natuur in het algemeen. Blijkbaar is het besef er dat daar iets mis mee is. Men wijst er ook op dat er veel over in de media verschijnt. *Klimaat(verandering)/ natuur/ weer* is eigenlijk het enige lenW-onderwerp dat men noemt. Toch kan ook de *woningmarkt* als lenW-onderwerp aangewezen worden, omdat het te maken heeft met de ruimtelijke inrichting van Nederland. Maar dat is niet altijd de manier hoe de deelnemers erover praten. Ze denken er vooral aan hoe moeilijk het is om een (betaalbare) woning te vinden. Ze zeggen niet dat er bijvoorbeeld meer gebouwd moet worden of dat er meer ruimte moet komen voor woningbouw. Laat staan dat men het spontaan over de *ruimtelijke inrichting* van Nederland heeft. Het is trouwens wel een term die correct wordt uitgelegd: bepalen waar in het land wel en niet gebouwd (gewoond en gewerkt) wordt, waar de wegen, bruggen en dergelijke moeten liggen, waar er ruimte voor natuur en platteland moet zijn, enzovoort.

Andere ‘Nederlandse’ onderwerpen die de deelnemers minder vaak noemen of slechts door een enkeling zijn genoemd, zijn de volgende:

- Onderwerpen die te maken hebben met oorlog en ruzies of juist ‘elkaar kunnen verdragen’ (zoals de oorlog in Oekraïne met o.a. de gevolgen ervan voor de energieprijzen. De toenemende meningsverschillen in de maatschappij, het steeds meer accepteren van LHBTQ+ mensen, zoals lesbiennes, homo’s en transgenders. En tot slot de toestroom van mensen uit andere landen en/ of asielzoekers.
- Onderwerpen van financiële aard (armoede, beleggen in combinatie met pensioen).
- Onderwerpen die te maken hebben met werk/ scholing (studieschulden, moeilijk werk kunnen en personeelstekorten).
- Overige onderwerpen (te weinig aandacht voor dierenbescherming, zorg (en aandacht om ervoor te zorgen dat mensen minder of niet ziek worden). Vrijheid en

veiligheid: Nederland is een land waar je vrij bent, veel rechten hebt en veilig kunt leven. En tot slot: 'de toekomst' in het algemeen).

Kijkend naar de totale lijst van onderwerpen, valt op dat de meeste gaan over problemen. Dus over zaken die niet of minder goed gaan in Nederland.

2. Beoordeling tekst in grote lijnen

De tekst

We lieten de deelnemers eerst in zijn geheel de tekst doorlezen. Zie de tekst in onderstaand kader. Daarna hebben we gevraagd om eerst ieder voor zichzelf het volgende op te schrijven: 1) Wat is je eerste reactie? 2) Wat is je gevoel? 3) Wat is de boodschap? De antwoorden zijn daarna in de groep met elkaar besproken.

Nederland is een waterland. Onze rivieren en de zee hebben ons landschap voor een belangrijk deel gevormd. Tot duizend jaar geleden pasten de inwoners van Nederland zich vooral aan de natuurlijke omstandigheden aan. Later veranderde dat en zorgden we ervoor dat water en bodem zich aan ons aanpasten, door bijvoorbeeld het aanleggen van dijken en sloten. We hebben een slim watersysteem ontwikkeld en het maximale uit onze bodem gehaald. Dat heeft ons tot een welvarend land gemaakt. Daar zijn we trots op. Het vertrouwen in de maakbaarheid van ons landschap is groot.

Maar de grenzen van die maakbaarheid zijn bereikt. Ons water- en bodemsysteem raakt uitgeput. En ook het veranderende klimaat zet alles op scherp. De zeespiegel stijgt en dat wordt niet alleen merkbaar in de kustgebieden, maar ook langs rivieren door het hele land. Bodemdaling en lage waterstanden zorgen voor veel schade aan funderingen van gebouwen en extra onderhoud aan wegen en spoorwegen. De biodiversiteit (de verschillende planten- en diersoorten) staat onder druk, en periodes van hitte, droogte of hevige neerslag komen steeds vaker voor. De overstromingen in Limburg in 2021 en de droogte van 2018 en 2022 zijn daarvan duidelijke voorbeelden. De kwaliteit en beschikbaarheid van ons water en onze bodem hebben grote invloed op onze natuur, scheepvaart, landbouw, energievoorziening en industrie. Kortom, het heeft invloed op hoe en waar we leven, wonen en werken. En het lijkt in ons waterland onvoorstelbaar, maar ook voldoende goed drinkwater blijft niet vanzelfsprekend.

De veranderingen in het klimaat dwingen ons dus tot een andere aanpak: water en bodem moeten 'sturend' worden. Dat betekent dat we met de inrichting van Nederland weer meer rekening moeten houden met water en bodem. Zodat we ook in de toekomst, met een ander en grillig klimaat kunnen blijven leven, wonen en werken. In een veilige omgeving, met een gezonde bodem, voldoende water en water van goede kwaliteit.

Voor onze bodem betekent het dat de overheid deze gezond en klaar voor de toekomst wil maken. Denk aan maatregelen die water vasthouden, die zorgen voor voldoende schoon grond- en drinkwater en verdere bodemdaling voorkomen.

Voor de bescherming tegen overstromingen is extra ruimte nodig voor het versterken van dijken en voor het kunnen opvangen van water. Er kan dus niet overal gebouwd worden. Zo voorkomen we dat de bebouwing ruimte inneemt die we in de toekomst nodig hebben voor maatregelen om ons te beschermen tegen het veranderende klimaat. We moeten bovendien ruimte houden voor de opvang van water in het IJsselmeer en Markermeer. Zodat we plek hebben om water af te voeren in periodes van te veel water en voldoende zoetwater beschikbaar hebben in tijden van droogte.

De maatregelen die we moeten nemen, zijn niet overal in het land hetzelfde. In klei- en kustgebieden moeten we accepteren dat we in droge periodes soms zoetwatertekorten hebben. We moeten inzetten op minder verbruik van zoetwater door bedrijven en inwoners. En we zorgen voor een betere verdeling van water. In landelijke gebieden moeten maatregelen worden genomen om (verdere)

bodemdaling, verslechtering van de waterkwaliteit, schade aan natuur en uitstoot van CO₂ te beperken en tegen te gaan. Dat betekent bijvoorbeeld dat we moeten zorgen voor hoger grondwater in veenweidegebieden. Dit remt verdere bodemdaling en vermindert CO₂-uitstoot.

Er zijn dus nu en in de toekomst problemen die we voor kunnen zijn door nu bij alle ruimtelijke ontwikkelingen water en bodem sturend te laten zijn. Maar dat levert ingewikkelde keuzes op. Voorop staat dat water en bodem, de basis zijn voor een veilig en gezond leven in Nederland met een veranderend klimaat. Niemand kan de puzzel alleen leggen. Overheden gaan samen voor en met ondernemers, maatschappelijke organisaties en de inwoners van Nederland aan een gezond, veilig en toekomstbestendig Nederland werken. Daar hebben we uiteindelijk allemaal baat bij. Nu en in de toekomst.

Eerste reacties: het bekende maar nog altijd belangrijke verhaal over klimaatproblemen

De eerste reacties vallen ongeveer uiteen in twee categorieën. Beide gelden in ongeveer gelijke mate; dat betekent dat geen van de twee in de eerste reacties echt de overhand heeft:

1: Men wordt gewezen op de bestaande en toekomstige problemen (in Nederland) met het klimaat/ milieu/ de natuur in het algemeen en die met water in het bijzonder. Bodem wordt maar heel af en toe genoemd.

- Er wordt gesproken over het veranderende klimaat en dat we haast moeten maken met oplossingen.
- Er wordt gesproken over 'iets doen' aan het milieu, zoals het beperken van de CO₂-uitstoot.
- Er wordt gesproken over problemen die te maken hebben met water, zoals: te veel water (overstromingen) en juist te weinig water (periodes van droogte). Ook noemt men het belang van besparing op het waterverbruik.

“Boodschap is dat het allemaal slecht gaat met het klimaat en alle gevolgen van dien.”

“Een nuttig onderwerp. Goed om aan te geven dat niet alles kan.”

“Een goede tekst, maar het verbaast me dat ze er nu pas mee komen. Het was toch vijf jaar geleden ook al duidelijk dat het droog en nat kan zijn?!”

2: Het is een boodschap die al bekend is of in ieder geval zo aanvoelt. De meesten hebben het gevoel **niet echt iets nieuws** te lezen. Toch vinden zij het wel, en dus nog steeds, een belangrijke boodschap. En dus vinden ze het goed dat deze (weer) wordt verteld. Een belangrijke boodschap omdat deze dringend is en onrust veroorzaakt, zowel voor de deelnemers zelf als voor de maatschappij.

Het is iets om je zorgen over te maken. Het is goed dat men weer met de neus op de feiten wordt gedrukt dat het niet goed gaat (met het water/ klimaat/ etc.). Trouwens, de tekst roept hierdoor ook negatieve gevoelens op, namelijk van irritatie en een soort vermoeidheid of verveling. Dat komt doordat de tekst volgens de meeste deelnemers blijft steken bij het wijzen op een al langer bekend probleem en het zeggen dat er iets moet veranderen. Dan

heeft men het gevoel van ‘daar gaan we weer’. Hoewel men ook maatregelen/ oplossingen in de tekst leest, lijkt men toch vaker duidelijke actie te missen: Hoe dan? Wat is de oplossing? Wat is de volgende stap? Ook kan dit het onprettige gevoel oproepen dat, hoewel het probleem al lang bekend is, er tot nu toe kennelijk nog steeds niets of weinig is gebeurd. Hoe kan dat? Dat is ook iets waar men zich bezorgd en soms ook wel wat kwaad over kan voelen. Dus dat er niks/ te weinig of te laat gebeurt om de problemen op te lossen.

“In de hele brief staat wat al jaren bekend is. Ik kan geen enkele oplossing vinden.”

“Positief dat er iets gedaan wordt. Maar het verbaast me dat dit verwoord is als iets nieuws. Ik had gedacht dat als de situatie al zo was, dat er dan al maatregelen als deze genomen waren.”

Doordat het niet echt nieuw aanvoelt, vraagt men zich ook af welk (nieuw) punt de tekst dan eigenlijk wil maken. Dus: **wat is het doel ervan?** Wat daarbij niet helpt, is dat de tekst regelmatig als vrij lang en niet zo duidelijk wordt ervaren. Men vraagt zich af waar de oplossingen zijn, wat de volgende stap is. Want, dat er problemen zijn en dat we in actie moeten komen, dat wist men al. Tegelijkertijd wordt het toch ook regelmatig een duidelijke boodschap (en tekst) genoemd: het is namelijk het bekende verhaal dat het niet goed gaat en dat we in actie moeten komen om erger te voorkomen. Dat wordt goed duidelijk uit de tekst.

“Ik mis een call to action. Het voelt als een politiek programma waar uiteindelijk niet veel van terecht komt.”

“Ik krijg een kriebelig gevoel, ze pakken niet door.”

Tot slot is het een **‘ware’ boodschap**. ‘Waar’ omdat men toegeeft dat er een probleem is (met het klimaat, water, etc.). In dat opzicht klopt de tekst.

“We moeten actie ondernemen anders komt er een hoop ellende. Dan krijg je ook kosten aan dijken, spoorlijnen etc. Heftig, maar duidelijk, zorgwekkend.”

“De boodschap is realistisch. Dit is de situatie.”

Passend bij de eerste reacties en gevoelens noemt men de **toon** van de tekst dringend en verontrustend: we moeten nu in actie komen. Op hetzelfde moment wordt de toon ook zakelijk-neutraal en soms wat politiek genoemd: de situatie en problemen worden min of meer feitelijk beschreven en tot slot wordt heel goed gezegd dat we er iets aan moeten gaan doen.

“Het is een documentaire toon.”

“Langdradig, veel informatie. Politiek geneuzel met heel veel woorden en dan niet vertellen over hoe dan.”

De boodschap: het gaat niet goed met het klimaat en we moeten in actie komen

Wat deelnemers in eerste instantie vooral uit de tekst halen, is dat het niet goed gaat met het klimaat/ het milieu en dan vooral met het water. En dat we dus nu in actie moeten komen om erger te voorkomen. Zoals gezegd, een bekende en belangrijke boodschap. De deelnemers noemen problemen en uitdagingen als: droogte, watertekort, overstromingen, dalend bodemwater en bodemdaling, planten die minder groeien, verlies van land, klimaatverandering en het veilig en leefbaar houden van Nederland. In veel mindere mate wordt spontaan iets gezegd over dat Nederland zich moet gaan aanpassen (aan water en bodem), dat we het niet langer naar onze hand kunnen zetten.

“Er moet snel actie ondernomen worden. We hebben altijd strijd tegen het water gevoerd, maar nu strijden we tegen watertekorten en de gevolgen daarvan.”

“Het gaat slecht met het klimaat, slecht met de bodem, slecht met alles, we moeten wat gaan doen.”

Het thema: ‘water’ staat volgens de deelnemers centraal in de tekst

Om een nog wat beter beeld bij de boodschap te krijgen, is de deelnemers gevraagd wat volgens hen eigenlijk het centrale thema is van de tekst. ‘Water’ is dan wat overheerst. Men noemt zoal: watertekort (droogte), wateroverlast, zuiniger met water omgaan, drinkwater en waterhuishouding/ -management/ -beheersing. In veel mindere mate worden genoemd: *de bodem, het klimaat en het laten leiden door of aanpassen aan* de natuur. Dat laatste heeft uiteraard een relatie met ‘sturend’ (uit ‘water en bodem sturend’). Maar dergelijke woorden/ begrippen (aanpassen aan, laten leiden of sturen) worden maar weinig als onderdeel van het centrale thema genoemd.

Dat *bodem* veel minder vaak wordt genoemd, lijkt vooral te maken te hebben met de grotere hoeveelheid tekst die aan water wordt besteed dan aan bodem. Maar zeker ook doordat de deelnemers zich meer een beeld kunnen vormen bij (de problemen met en het belang van) water. Dus lijken zij ook de in de tekst genoemde (water)voorbeelden beter te begrijpen. Verder weet men als geen ander dat Nederland een waterland is en dat het land al heel lang met water ‘ bezig’ is (kijk naar de dijken, de waterkering). Dit blijkt ook overduidelijk uit de eerste alinea waarin iedereen zich goed kan herkennen. In die zin dat er een herkenbaar beeld van (waterland) Nederland wordt neergezet.

“De tekst gaat meer over water, dat komt door de voorbeelden, zoals over het IJsselmeer, watermanagementsysteem, drinkwater, etc.”

“De tekst ruikt meer naar water denk ik.”

Daarnaast kan het (onbewust) komen doordat men bodem en water ook als met elkaar verbonden ziet, maar dat het wel met water begint. Bijvoorbeeld: als er geen/ weinig water is, dan droogt de bodem uit. Misschien, zo proberen de deelnemers voor zichzelf te verklaren, dat het water meer in het oog springt, dan bodem. Van de vier groepsdiscussies was er één discussie (met midden- en hoogopgeleiden) waar de bodem wel vaker werd genoemd (dan in de andere groepsdiscussies).

“Het komt toch samen? Water is in de bodem.”

Spontaan legt niemand uit zichzelf een relatie met *gaswinning* (uit de bodem). Maar wanneer men ernaar gevraagd wordt, kan men zich daar wel iets bij voorstellen.

Wat men als het centrale thema ziet, komt overigens het duidelijkst naar voren in de *titels* die men zelf bedacht voor boven de tekst. (Voor het onderzoek is bewust besloten om de tekst geen titel te geven. Dat moest helpen voorkomen dat de deelnemers al meteen in een bepaalde denkrichting worden gestuurd). Wat opvalt, is dat in de meeste gevallen bij de titels wel water voorkomt maar niet bodem. Water blijft dus een centrale plaats innemen, vaak in combinatie met problemen, de toekomst en bereikte grenzen. Soms wordt er in de titels verder uitgeweid naar bodem en naar zaken als leefbaarheid en maakbaarheid.

Een greep uit de door de deelnemers bedachte titels:

“Water geeft leven bestaan”

“Nederland waterland”

“De droogte in Nederland”

“Drinkwatervoorziening in toekomst vanzelfsprekend?”

“Water nu en in de toekomst”

“De grenzen van waterland Nederland”

“Problemen met de waterhuishouding anno 2022”

“Nederland leefbaar waterland”

“Het water- en bodemsysteem staat onder druk”

“Leefbaarheid en water”

“Toekomst van Nederland”

Van maakbaar naar aanpassen aan”

Persoonlijk belangrijk én voor de samenleving

Zoals gezegd, vindt men de boodschap belangrijk en vaak ook zorgwekkend. Zowel persoonlijk als voor de samenleving. Zo zegt men persoonlijk (steeds meer) te letten op zijn watergebruik, bijvoorbeeld in de vorm van korter douchen, de tuin minder vaak sproeien, etc. Daarnaast zegt men dat het zeer belangrijk is dat de beschikbaarheid van (goed) drinkwater niet in gevaar komt. Hoe belangrijk het is voor de samenleving wordt vooral gekoppeld aan hoe belangrijk het is om Nederland (of eigenlijk de aarde) en haar bewoners te behoeden voor grote problemen met het klimaat, het water, etc. Ook noemt men de zorg voor de volgende generaties. Men beseft dat in de tekst een probleem wordt neergezet dat groter is dan wat persoonlijke ongemakken maar juist grote gevolgen voor de samenleving kan hebben. Dat is ook de reden dan men soms enige irritatie voelt: dit zijn problemen die men zelf - de burger - niet kan oplossen of maar weinig in kan betekenen. Overheden, grote bedrijven en landen moeten ermee aan de slag. Dat lijkt een voorwaarde voor de haalbaarheid van het oplossen van de problemen.

“Schoon drinkwater is zo belangrijk. In Nederland besef je niet dat schoon drinkwater niet vanzelfsprekend is. Daar mogen wij Nederlanders ons wel meer bewust van gaan worden, dit gaat heel Nederland aan. Iedereen zit in hetzelfde schuitje.”

“De droogte houdt me bezig. Het is zonde om mijn wc door te spoelen met drinkwater.”

“Het is wel belangrijk, het milieu is veel in het nieuws, de boeren.”

3. Beoordeling tekst in detail (per alinea)

Leeswijzer: rode, dikgedrukte en groene dik- en schuingedrukte zinnen en woorden

Hierna bespreken we per alinea wat de deelnemers er voor boodschap uithaalden, hoe begrijpelijk ze de tekst vonden (woorden, zinnen, redeneringen, etc.) en wat ze nog meer van de tekst vonden. Ook is hen gevraagd of ze ideeën hadden over hoe iets duidelijker verwoord kon worden. Dat bleek echter vaak lastig om te bedenken.

- De woorden en zinnen die men op de een of andere manier **negatief** beoordeelde (**onduidelijk, niet aansprekend, enzovoort**) zijn in de tekst **rood gemarkeerd en dikgedrukt**.
- De woorden en zinnen die **in positieve zin opvielen**, zijn **groen gemarkeerd en dik- en schuingedrukt**.

Het gaat dus in beide gevallen om woorden en zinnen die op de een of andere manier (**positief** of **negatief**) opvallen. De woorden en zinnen die op geen enkele wijze opvallen door kleur, onderstreping en/ of dikdrukken, daarover heeft men gewoon niet echt iets (belangrijks) gezegd. Dus deze woorden en zinnen zijn niet op een bepaalde (positieve of negatieve) manier opgevallen.

Voor het overzicht wordt de bespreking van een alinea elke keer op een nieuwe pagina begonnen:

- Alinea 1: pagina 17
- Alinea 2: pagina 18
- Alinea 3: pagina 20
- Alinea 4: pagina 21
- Alinea 5: pagina 22
- Alinea 6: pagina 23
- Alinea 7: pagina 24

Alinea 1

Rood en dikgedrukt = negatief opvallend/ Groen, dik- en schuingedrukt = positief opvallend

Nederland is een **waterland**. Onze rivieren en de zee hebben ons landschap voor een belangrijk deel gevormd. Tot duizend jaar geleden pasten de inwoners van Nederland zich vooral aan de natuurlijke omstandigheden aan. Later veranderde dat en zorgden we ervoor dat water en bodem zich aan ons aanpasten, door bijvoorbeeld het aanleggen van dijken en sloten. **We hebben een slim watersysteem ontwikkeld en het maximale uit onze bodem gehaald.** Dat heeft ons tot een welvarend land gemaakt. Daar zijn we **trots** op. **Het vertrouwen in de maakbaarheid van ons landschap is groot.**

Boodschap van alinea 1

Dit is een begrijpelijke positieve eerste alinea. Onder de deelnemers lijkt de trots op Nederland soms extra voelbaar te worden. Men begrijpt bovendien dat de aangelegde dijken en sloten voorbeelden zijn van hoe we het landschap hebben gemaakt (maakbaarheid). Men snapt dat die nodig waren. De belangrijkste boodschap uit deze alinea pakken de deelnemers dus goed op. Men begrijpt ook hoe we een welvarend land zijn geworden. Overigens wordt nog wel opgemerkt dat de bloei en het succes van Nederland niet alleen te danken zijn aan hoe Nederland met water en bodem is omgegaan.

“We zijn een mooi waterland, we kunnen trots zijn op onze watertechniek.”

“Wij veranderden de natuur.”

Opvallende woorden en zinnen in alinea 1

Dat Nederland slim is, veel kennis heeft over hoe met water moet worden omgegaan (de strijd tegen het water, neem de waterkering) dat is wel duidelijk. Net als dat Nederland een **waterland** is. Maar als gevraagd wordt naar wat precies bedoeld wordt met een **slim watersysteem**, dan weet men dat vaak niet goed.

Het maximale uit onze bodem gehaald. Soms gaat de uitleg van deze zin zeker goed, namelijk dat we de bodem hebben uitgeput. Dat is negatief. Ook is deze zin ook wat vaag. Wat is er dan precies uit de bodem gehaald en wat betekent dat dan? Verder kan de zin ook positief uitgelegd worden: we hebben ons best gedaan om zoveel mogelijk uit de bodem te halen. Dat is positief, want het heeft Nederland welvarend gemaakt en daar zijn we trots op.

Het vertrouwen in de maakbaarheid van ons landschap is groot. Het woord maakbaarheid leidt meestal niet tot vragen. Het sluit aan bij het zeer bekende voorbeeld van de dijken die zijn aangelegd (gemaakt).

“Mijn kennis is niet groot genoeg, wat bedoelen ze nu? Ik weet niet wat een slim watersysteem is en ook niet wat het maximale uit de bodem halen, is.”

“Maximaal betekent dat het op is, maar wat is dan op?”

Alinea 2

Rood en dikgedrukt = negatief opvallend/ Groen, dik- en schuingedrukt = positief opvallend

Maar de grenzen van die maakbaarheid zijn bereikt. Ons water- en bodemsysteem raakt uitgeput. En ook het veranderende klimaat zet alles op scherp. De zeespiegel stijgt en dat wordt niet alleen merkbaar in de kustgebieden, maar ook langs rivieren door het hele land. Bodemdaling en lage waterstanden zorgen voor veel **schade aan funderingen van gebouwen** en extra onderhoud aan wegen en spoorwegen. De biodiversiteit (de verschillende planten- en diersoorten) staat onder druk, en **periodes van hitte, droogte of hevige neerslag komen steeds vaker voor. De overstromingen in Limburg in 2021 en de droogte van 2018 en 2022 zijn daarvan duidelijke voorbeelden. De kwaliteit en beschikbaarheid van ons water en onze bodem hebben grote invloed op onze natuur, scheepvaart, landbouw, energievoorziening en industrie. Kortom, het heeft invloed op hoe en waar we leven, wonen en werken. En het lijkt in ons waterland onvoorstelbaar, maar ook voldoende goed drinkwater blijft niet vanzelfsprekend.**

Boodschap van alinea 2

De kern van deze alinea is volgens de deelnemers dat er zoveel problemen zijn dat het echt anders moet. En dat het dringend is. Dit komt ten eerste door de uitgebreide opsomming van wat er allemaal mis is (uitputting, zeespiegelstijging, bodemdaling, de verschillende planten- en diersoorten, droogte, hitte, funderingen, etc.). Men snapt dus er problemen zijn met het water, de bodem en het klimaat. En ook dat het veranderende klimaat hier een rol speelt. Ten tweede door zeer duidelijke zinnen als: **Maar de grenzen van die maakbaarheid zijn bereikt, Het veranderende klimaat zet alles op scherp en ook voldoende goed drinkwater blijft niet vanzelfsprekend.** Deze alinea voelt als een waarschuwing en als tegenhanger van de positieve eerste alinea.

“We moeten angstig zijn voor de problematiek die er is, klimaat en beschikbaarheid van water. Terecht, maar het is wel een bekend verhaal. Kom met oplossingen.”

Het is vijf voor twaalf. We moeten nu in actie komen als we dan nog drinkwater willen hebben.”

Opvallende woorden en zinnen in alinea 2

Ons water – en bodemsysteem raakt uitgeput. Wat dit precies betekent, is niet helemaal duidelijk. Wel is duidelijk dat het niet goed is.

Bij **de beschikbaarheid en de kwaliteit van onze bodem** kan men zich wat minder goed een beeld bij vormen dan bij die van water. Wel begrijpt men uit deze zin en de zin daarna **(Kortom, het heeft invloed op hoe en waar we leven, wonen en werken)** dat water en bodem een grote invloed hebben op hoe we leven.

Schade aan fundering van gebouwen is iets waarmee men bekend is; men weet dat dit een relatie heeft met (o.a.) dalend grondwater.

Periodes van hitte, droogte of hevige neerslag komen steeds vaker voor. De overstromingen in Limburg in 2021 en de droogte van 2018 en 2022 zijn inderdaad duidelijke voorbeelden. Men is ermee bekend.

En het lijkt in ons waterland onvoorstelbaar, maar ook voldoende goed drinkwater blijft niet vanzelfsprekend. Dit is een erg duidelijke zin. Vooral is het een zin die tot de verbeelding spreekt en gezien wordt als een heel serieus probleem als dit in de toekomst gaat gebeuren. Bij een tekort aan drinkwater kan men zich direct van alles voorstellen. En het is iets waarvan men meteen begrijpt dat dit voorkomen moet worden.

Zoals gezegd, zijn de volgende zinnen erg duidelijk: Maar de grenzen van die maakbaarheid **zijn bereikt** en **Het veranderende klimaat zet alles op scherp**. Men vindt dat ze erg goed weergeven dat de positieve situatie uit de eerste alinea voorbij is.

“Voldoende goed drinkwater is zeer belangrijk, dus waarom staat dit pas aan het einde?”

“De gevolgen van het maximale worden hier omschreven. De kracht van wat we eerst hadden kan dus niet meer.”

Alinea 3

Rood en dikgedrukt = negatief opvallend/ Groen, dik- en schuingedrukt = positief opvallend

De veranderingen in het klimaat dwingen ons dus tot een **andere aanpak: water en bodem moeten 'sturend' worden. Dat betekent dat we met de inrichting van Nederland weer meer rekening moeten houden met water en bodem. Zodat we ook in de toekomst, met een ander en grillig klimaat kunnen blijven leven, wonen en werken. In een veilige omgeving, met een gezonde bodem, voldoende water en water van goede kwaliteit.**

Boodschap van alinea 3

Dat een andere aanpak echt noodzakelijk is, is helder. Dat blijkt goed uit deze derde alinea, maar zeker ook door de combinatie met de tweede alinea die duidelijk aangaf dat er **grenzen zijn bereikt** en **alles op scherp** staat. Maar dat **bodem en water sturend moeten worden**, is vaak onvoldoende duidelijk wat daar dan precies mee bedoeld wordt. Wel wordt deze zin genoemd als dé boodschap van deze alinea.

“Water en bodem moeten sturend gaan worden. Dat is wat we moeten doen maar ik weet niet wat het betekent.”

Dat er wat moet veranderen aan water en bodem.”

Opvallende woorden en zinnen in alinea 3

Water en bodem moeten sturend worden. Zoals gezegd, hebben de meeste deelnemers er moeite mee om uit te leggen wat hier dan precies mee bedoeld wordt.

- Ten eerste doordat 'sturend' een wat vaag en breed woord is. Ook vraagt een enkeling zich af wat hier dan anders aan is: want heeft Nederland zich met de bouw van dijken e.d. niet net zo goed laten sturen door, in dit geval, water?
- Ten tweede doordat de deelnemers niet de koppeling leggen met de volgende zin: **Dat betekent dat we met de inrichting van Nederland weer meer rekening moeten houden met water en bodem.** Men heeft dus vaak onvoldoende door dat de ruimtelijke inrichting van Nederland zich moet gaan laten sturen door water en bodem. Men denkt bovendien vooral op persoonlijk niveau na over water (zoals over het eigen watergebruik thuis), niet zozeer over de ruimtelijke inrichting van Nederland. Overigens is 'ruimtelijke inrichting' wel een bekende term, in elk geval men begrijpt wat ermee bedoeld wordt.

Zodat we ook in de toekomst, met een ander en grillig klimaat kunnen blijven leven, wonen en werken. In een veilige omgeving, met een gezonde bodem, voldoende water en water van goede kwaliteit. In deze twee laatste zinnen kan men zich goed vinden: men begrijpt het belang van (veilig) kunnen blijven leven, wonen en werken en dat water en bodem daar een belangrijke rol in spelen. En weer lijkt de rol van water hierin makkelijker voor te stellen dan die van de bodem.

“Sturend is een te breed woord. We kunnen niet meer alles uitvoeren wat we zouden willen.”

“We hebben ons toch altijd al laten leiden door water? Bouwen van dijken is toch ook je laten leiden door water?”

Alinea 4

Rood en dikgedrukt = negatief opvallend/ Groen, dik- en schuingedrukt = positief opvallend

Voor onze bodem betekent het dat de overheid deze **gezond en klaar voor de toekomst** wil maken. Denk aan maatregelen die water vasthouden, die zorgen voor voldoende schoon grond- en drinkwater en verdere bodemdaling voorkomen.

Boodschap van alinea 4

Deze alinea maakt goed duidelijk dat het hier om de bodem gaat en dat (ook) daar iets mee moet gebeuren. Maar ondanks de genoemde maatregelen in de tweede zin, blijft het onduidelijk wat er dan nu precies (mis) is met de bodem, en waarom en hoe deze dan gezond en klaar voor de toekomst gemaakt moet worden.

“Dat de bodem gezond en klaar wordt voor de toekomst.”

“Gezond en klaar voor de toekomst. Wat bedoelen ze? Of gaat het hier om stikstof?”

Opvallende woorden en zinnen in alinea 4

Gezond en klaar voor de toekomst. Zoals gezegd, is dit een onduidelijk onderdeel van de boodschap. Want wat betekent gezond en klaar voor de toekomst? Dat de maatregelen die genoemd worden in de volgende zin daar voorbeelden van zijn, pakken de meeste deelnemers onvoldoende op. Kennelijk heeft men hier behoefte aan meer uitleg en meer sprekende voorbeelden. Zo is bijvoorbeeld niet voor iedereen duidelijk wat ‘water vasthouden’ betekent of hoe dat dan werkt.

“Een gezonde bodem is nieuw voor mij, helemaal binnen dit onderwerp. Hebben we nu dan een ongezonde bodem?”

Alinea 5

Rood en dikgedrukt = negatief opvallend/ Groen, dik- en schuingedrukt = positief opvallend

Voor de bescherming tegen overstromingen is **extra ruimte nodig** voor het versterken van dijken en voor het kunnen opvangen van water. **Er kan dus niet overal gebouwd worden. Zo voorkomen we dat de bebouwing ruimte inneemt** die we in de toekomst nodig hebben voor maatregelen om ons te beschermen tegen het veranderende klimaat. **We moeten bovendien ruimte houden voor de opvang van water in het IJsselmeer en Markermeer.** Zodat we plek hebben om water af te voeren in periodes van te veel water en voldoende zoetwater beschikbaar hebben in tijden van droogte.

Boodschap van alinea 5

De belangrijkste boodschap van deze alinea komt goed over: er is meer ruimte nodig voor water. Ook is helder dat het over ruimte gaat die zowel belangrijk is in tijden van te weinig water als van te veel water. Ook is duidelijk dat zoetwater niet hetzelfde is als drinkwater. Zoetwater wordt vooral uitgelegd als ‘water dat niet zout is’, als ‘water uit rivieren en meren’ en als ‘geen zeewater’.

“Wat de consequenties zijn als we niet snel genoeg iets veranderen aan de waterhuishouding, zoals niet overal zomaar bouwen.”

“Ze dragen oplossingen aan voor bescherming tegen overstromingen en ruimte houden voor opvang. Het gaat dus om gebruik van de ruimte.”

Opvallende woorden en zinnen in alinea 5

We moeten bovendien ruimte houden voor de opvang van water in het IJsselmeer en Markermeer. Deze zin leidt soms tot enige onduidelijkheid: hoe kun je meer ruimte houden in een (bestaand) meer?

Dat er **extra ruimte nodig** is, is duidelijk. En vooral het gevolg daarvan voor de (woning)bouw, springt in het oog met de zin **Er kan dus niet overal gebouwd worden.** Deze maakt goed duidelijk dat ruimte voor water mogelijk voorrang krijgt boven ruimte voor (woning)bouw.

Het voorgaande leidt soms wel tot vragen. De uitspraken dat **er dus niet overal gebouwd kan worden** en **waarmee voorkomen wordt dat de bebouwing ruimte inneemt**, doet sommigen zich afvragen of dat echt zo is. Of wel: is ‘niet bouwen’ de enige oplossing? Is het niet meer een kwestie van ‘anders’ bouwen? Zo noemt iemand ‘drijvende steden’ als een mogelijke oplossing. Want dan kan er nog wel gebouwd worden én blijft er ruimte voor water.

“Je kan toch anders bouwen?”

“Hoe dan? Ruimte voor opvang?”

Alinea 6

Rood en dikgedrukt = negatief opvallend/ Groen, dik- en schuingedrukt = positief opvallend

De maatregelen die we moeten nemen, zijn niet overal in het land hetzelfde. In klei- en kustgebieden moeten we accepteren dat we in droge periodes soms zoetwatertekorten hebben. *We moeten inzetten op minder verbruik van zoetwater door bedrijven en inwoners.* En we zorgen voor een betere verdeling van water. *In landelijke gebieden moeten maatregelen worden genomen* om (verdere) bodemdaling, verslechtering van de waterkwaliteit, schade aan natuur en uitstoot van CO₂ te beperken en tegen te gaan. *Dat betekent bijvoorbeeld dat we moeten zorgen voor hoger grondwater in veenweidegebieden. Dit remt verdere bodemdaling en vermindert CO₂-uitstoot.*

Boodschap van alinea 6

Wat goed uit de alinea overkomt, is dat niet voor heel Nederland de maatregelen hetzelfde zijn. De deelnemers realiseren zich dat er verschillen zijn. Wat niet of minder goed overkomt, is wat alle genoemde maatregelen nu precies inhouden en waarom ze nodig zijn. Regelmatig zijn ze moeilijk te begrijpen. Bovendien is ook nog eens een flink aantal maatregelen dat opgesomd wordt in één alinea.

“De maatregelen zijn overal anders.”

“Er worden heel veel maatregelen genoemd en de tekst is te kort om die goed uit te leggen.”

Opvallende woorden en zinnen in alinea 6

Dat er verschillen zijn tussen de maatregelen voor de **klei- en kustgebieden** en die voor **de landelijke gebieden** is duidelijk. Maar waar de keuze in de maatregelen op gebaseerd is, is vaak niet duidelijk. Dat lijkt vooral te komen doordat vaak lastig in te schatten is wat genoemde maatregelen precies betekenen en waarom ze juist in dat gebied nodig zijn. Ook leidt het af en toe tot andere vragen:

- **Waarom moeten we iets accepteren?** In dit geval een zoetwatertekort in klei- en kustgebieden. Of wel: is er geen andere oplossing? Voor een enkele deelnemer is dit juist erg verhelderend omdat het goed duidelijk maakt dat we bepaalde zaken gewoon moeten gaan accepteren.
- Wat zijn precies **landelijke gebieden**?

De twee laatste zinnen (een soort conclusies) leest men wel, maar zijn voor de meerderheid lastig om echt te begrijpen. **Dat betekent bijvoorbeeld dat we moeten zorgen voor hoger grondwater in veenweidegebieden. Dit remt verdere bodemdaling en vermindert CO₂-uitstoot.** Dus: waarom betekent dit dat en waarom leidt dit tot een remmende werking?

“Oké... en wat gebeurt er dan als het grondwater laag is of bodemverlaging?”

Inzetten op minder verbruik van zoetwater door bedrijven en inwoners, is een duidelijke boodschap. Hoewel maatregelen voor grote bedrijven waarschijnlijk sneller meer effect zullen hebben, is men zich er goed van bewust dat men hierin zelf ook een verantwoordelijkheid heeft. Heel vaak wordt gezegd dat men bijvoorbeeld korter doucht, de tuin minder sproeit en dat het raar is dat de wc nog met drinkwater wordt gespoeld.

Alinea 7

Rood en dikgedrukt = negatief opvallend/ Groen, dik- en schuingedrukt = positief opvallend

Er zijn dus nu en in de toekomst problemen die we voor kunnen zijn door nu bij alle ruimtelijke ontwikkelingen **water en bodem sturend** te laten zijn. Maar dat levert *ingewikkelde keuzes* op. Voorop staat dat water en bodem, *de basis* zijn voor een veilig en gezond leven in Nederland met een veranderend klimaat. Niemand kan de puzzel alleen leggen. Overheden gaan samen voor en met ondernemers, maatschappelijke organisaties en de inwoners van Nederland aan een gezond, veilig en toekomstbestendig Nederland werken. Daar hebben we uiteindelijk allemaal baat bij. Nu en in de toekomst.

Boodschap van alinea 7

De deelnemers begrijpen uit deze alinea heel goed dat er een dringend probleem is dat we samen moeten aanpakken en dat het erg ingewikkeld zal zijn (om op te lossen). Men begrijpt ook goed dat het aanpakken van de problemen rondom water, en kennelijk ook bodem, belangrijk zijn voor een veilig en gezond leven nu en in de toekomst. Dus dat water en bodem de basis zijn. Wel wordt water vaker genoemd dan bodem. Van waterproblemen en -maatregelen kan men zich nog steeds beter een voorstelling maken. Ook wordt als verklaring genoemd dat het begint met water: water is de basis voor een goede bodem. Uiteindelijk vindt men deze alinea een goede samenvattende afsluiting van de gehele tekst.

“We moeten met z’n allen aan de slag, anders gaat het kapot.”

“Het moet echt anders in Nederland qua klimaat en waterhuishouding.”

“In de toekomst moeten water en bodem sturend worden en we moeten het met z’n allen doen.”

Opvallende woorden en zinnen in alinea 7

Net zoals vermeld bij de derde alinea, hebben de deelnemers ook bij de zevende alinea nog steeds moeite om uit te leggen wat precies bedoeld wordt met **water en bodem sturend**. Sturend is nog een te vaag woord. En weer wordt regelmatig niet de koppeling gelegd met de ‘ruimtelijke ontwikkelingen’ die eerder in de eerste zin worden genoemd. Dus dat de ruimtelijke ontwikkelingen zich moeten laten sturen, wordt vaak onvoldoende opgepakt.

Dat het *ingewikkeld* gaat worden en dat we (dus) *samen* de problemen moet aanpakken, is duidelijk. Net als dat we ons daarvoor moeten richten op *de basis*: water en bodem.

“We moeten het samen doen, maar ik vind wel dat de overheid hier leidend in moet zijn.”

Bijlage 1 – Extra citaten

In deze bijlage is per paragraaf uit het hoofdstuk Resultaten nog een aantal uitspraken (citaten) van de deelnemers opgenomen. Deze citaten zijn een aanvulling op degene die al in het hoofdstuk Resultaten staan.

Beoordeling tekst in grote lijnen

Eerste reacties op de tekst:

- *“De mens moet rekening houden met water en bodem, dat is logisch, we ontkomen er niet aan. We moeten ons aanpassen aan de natuur.”*
- *“Ze hebben gelijk, het klopt helemaal.”*
- *“Ja, er zit echt een waarheid in, deze dingen gebeuren al.”*
- *“Het is veel tekst, niet kort en krachtig, niet concreet.”*
- *“Duidelijk maar niet qua oplossingen. Ze beschrijven vooral het probleem als we zo doorgaan. Maar ze zeggen niet hoe we dit moeten gaan doen.”*
- *“Ingewikkeld geschreven.”*
- *“Het is veel en niet concreet.”*
- *“Ja, daar gaan we weer, al zo vaak gehoord.”*
- *“Ze denken ook in oplossingen, dus dat is dan weer geruststellend.”*
- *“Het bekende verhaal.”*

De boodschap van de tekst:

- *“Ga zuinig om met water en neem het serieus.”*
- *“Dat er zaken moeten veranderen om Nederland leefbaar en gezond te houden.”*
- *“Ze leggen de grote milieu uitdagingen voor de korte termijn uit.”*
- *“Nederland kan de klimaatverandering niet aan.”*
- *“Dat de burgers het haasje zijn, die moeten zich aanpassen. Als we dat niet doen gaat de wereld naar de klote.”*
- *“We moeten de natuur teruggeven aan Nederland. Ze willen de burger met de neus op de feiten drukken, tijd voor actie.”*
- *“Dat watertekort een serieuze zaak is en we ergens aanpassingen moeten doen wat wellicht niet prettig is.”*
- *“Duidelijk maken dat het vijf voor twaalf is en de situatie zo erg is dat er ingrijpende veranderingen gemaakt moeten worden voor de toekomst als we willen dat alles blijft zoals het is.”*

Persoonlijk belangrijk én voor de samenleving:

- *“Ik douch korter.”*
- *“Ik probeer me te bedenken of ik de tuin wel moet sproeien met drinkwater.”*
- *“Er kan niet overal meer gebouwd worden, dat maakt de huizenmarkt nog krappere.”*
- *“Het is angst inpraten op de mensen, water besparen, wij als burgers zijn altijd het haasje.”*
- *“De bodem raakt uitgeput door hoe we telen, dat heeft ook met waterbeheer te maken. Ik doe zelf zuinig met water. Vanmorgen was het debat over stikstof, dat heeft er ook weer mee te maken, heeft invloed op het klimaat. Dus dat houdt me dan wel bezig.”*

Beoordeling tekst in detail (per alinea)

Boodschap van alinea 2:

- “We moeten dingen verbeteren.”
- “Het is wat veel informatie.”
- “Uitgeput? Ik denk dat de kwaliteit van het water achteruitgaat en dat het ook moeilijker wordt om uit de grond te halen.”
- “Als het bodemwater zakt, gaan de palen van huizen rotten.”

Boodschap van alinea 3:

- “We moeten ons water beter sturen.”
- “We moeten het anders gaan aanpakken. Hoe dan anders is onduidelijk.”

Boodschap van alinea 4:

- “Dat dit echt belangrijk is voor onze toekomst.”

Boodschap van alinea 6:

- “Het is een beetje een allegaartje.”

Bijlage 2 - Onderzoeksverantwoording

Methode en procedure

Het kwalitatieve onderzoek is uitgevoerd aan de hand van vier kleine groepsdiscussies met elk een tijdsduur van 90 minuten. De vier discussies vonden plaats op maandag 22 en dinsdag 23 augustus 2022. Op 22 augustus zijn de groepsdiscussies online uitgevoerd via videobellen (Microsoft Teams). Op 23 augustus vonden de groepsdiscussies fysiek plaats in Amsterdam in de onderzoeksruidten van MARE.

Betrokkenen van lenW hebben op beide dagen met het onderzoek meegekeken, zowel op afstand (online) als fysiek aanwezig op het kantoor van MARE.

Onderzoeksdoelgroep

In totaal namen 19 respondenten deel aan het onderzoek:

- 2 groepsdiscussies met deelnemers met opleidingsniveau laag-midden (n=10 totaal)
- 2 groepsdiscussies met deelnemers met opleidingsniveau midden-hoog (n=9 totaal)

Voor allen geldt:

- Zijn algemeen Nederlands publiek
- Zijn tussen de 18 en 65 jaar.

Met een mix op:

- Geslacht, leeftijd, gezinssamenstelling, opleidingsniveau, werksituatie, woonplaats (stedelijk en niet-stedelijk) en politieke voorkeur (links/ midden/ rechts).

De respondenten die deelnamen aan dit onderzoek, zijn geworven door een in marktonderzoek gespecialiseerd selectiebureau onder verantwoordelijkheid van MARE. Voor deelname aan dit onderzoek ontvingen zij een passende (financiële) vergoeding.

Toonmateriaal

Tijdens het onderzoek is een tekst (één A4'tje) voorgelegd die is opgedeeld in zeven alinea's. De tekst is in één keer in zijn geheel aan de deelnemers voorgelegd. Daarna is het algemene gevoel en oordeel over de gehele tekst in de groep besproken. Vervolgens is op detailniveau, alinea per alinea, de tekst met elkaar doorgesproken.

Transformatorweg 74 • 1014 AK Amsterdam
t +31 (0)20-6705020
www.mare.amsterdam
www.anticipate.amsterdam